

Sammatin itsenäisyyspäivän juhla - 6.12.2016 Pekka Hallberg

Arvoisa juhlayleisö,

On kunnia puhua itsenäisyyspäivän juhlassa tutuissa maisemissa Sammatissa, Suomen suurmiehen *Elias Lönnrotin* kotiseudulla. Kuten puheenjohtaja *Risto Piikka* äsken kertoi, Lönnrot jo kehitteli tutut sanat: kansallisuus, itsenäinen, tasavalta ja äänioikeus. Hänen perintönsä ja maamme itsenäisyys liittyvät muutenkin monin säikein toisiinsa. Kalevala piirsi ihannekuvaa suomalaisista ja antoi kansallemme itsetuntoa kohti itsenäisyyttä.

Itsenäisyysjuhlassa historian perintö nousee etualalle. Ensi vuonna juhlimme Suomen satavuotistaivalta. Tietysti juuret ulottuvat vieläkin kauemmaksi. Suomi oli noussut jo "kansakuntana kansakuntien joukkoon" autonomian ajan alussa 1809. Sen jälkeen on monipolvinen tie itsenäisyyteen ja kriisien läpi hyvinvointivaltioksi. Historia on kuin laiva, joka vie muistoja tulevaisuuteen. Se antaa rohkeutta astua uuteen aikaan.

Puheeni aihe on maamme selviytymisen pitkä kaari. Näitäkin asioita on kotoista pohtia seudulla, missä on tasavaltamme kahden entisen presidentin kesäpaikat. Silti on puhujan hyvä muistaa Lönnrotin opastus pysyä asiassa. Hänen professoriajaltaan on Helsingistä seuraava kasku:

Vappuna 1858 oli tarkastettavana ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja, *Fredrik Polénin*, sittemmin Rietrikki Poloiseksi kutsutun "Johdantoa Suomen kirjallishistoriaan". Vastaväittäjä *Elias Lönnrot*, väiteltään aiemmin aiheesta *De Väinämöine*, tokaisi, ettei "punaista lankaa ollut edes tekijäpoloisen kappaleessa, ellei kirjansitoja ollut sitä siihen pannut".

Siis asiaan! Julkisella vallalla oli varhain henkilöllinen luonne ja sitä edustivat kuningas ja hänen voutinsa. Alusta lähtien juurtui myös vakaumus "Maa on lailla rakennettava". Ruotsista periytyivät monet vallan perinteet, myös orastava demokratia. Säädöt ottivat 1700-luvulla ylivallan mutta kompastuivat kyvyttömyyteen ratkaista ongelmia. Silloin Euroopan valistusajan aatteista innostunut *Kustaa III* kaappasi vallan. Tulokset kirjattiin vuoden 1772 hallitusmuotoon.

Miksi kerron ensin tämän? Siksi, että siitä rakentuu silta tulevien vuosien vallan kammareihin, ensin Suomen autonomian aikaan. Suuriruhtinas *Aleksanteri I* oli myös kasvatettu valistusajan ihanteisiin. Hän tarvitsi Venäjän aateliston valta-asua vastaan modernin hallinnon mallia. Suomeen perustettiin Hallituskonselji, senaatti, joka käytti valtaa hallitsijan nimissä. Tärkeää oli, että valta organisoitiin suomalaiselle pohjalle eikä maan rajojen ulkopuolelle.

Entä sitten Suomen itsenäistyttyä? Vaikka itsenäisyysjulistus oli hyväksytty joulukuun 6.päivänä 1917, valtiomuoto ratkesi vasta 1919 pitkällisten kiistojen jälkeen vapaussodasta sisällissodaksi ajautuneessa onnettomassa tilanteessa. Ristiriidat jakoivat kansakuntaa. Tasavalta oli mutkien takana. Konservatiivinen väestönosa tavoitteli monarkiaa ja suhtautui epäilevästi tasavaltaan. Se oli tuohon aikaan tuore valtiomuoto. Euroopassa oli vain kolme tasavaltaa: Ranska, Sveitsi ja piskuinen San Marino.

Kun Suomi oli sodassa kiinnittynyt Saksaan, sen tukea itsenäisyydelle haettiin. Saksa vaati kuninkaanvaltaa vastineeksi, mutta keisari ei antanut poikaansa epävakaisiin oloihin. Kuninkaanhakijat päätyivät keisarin vävyyn, Hessenin prinssi *Friedrich Karliin*, joka ehdittiin valita 1918 Suomen kuninkaaksi. Nimeä *Väinö I* maisteltiin. Tilanne muuttui, kun Saksa joutui sodassa tappiolle ja kääntyi tasavallaksi. Kuningastie oli päättynyt. Olipa se aika jännitysnäytelmä!

Lopulta tasavaltaisessa hallitusmuodossa sovitettiin yhteen maailmankatsomukset eri aikakausilta: 1906 eduskuntaudistukseen, yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen nojautunut parlamentarismi sekä toisaalta juuri kertomani vanhan kustavilaisen hallitsijanvallan, 1772 hallitusmuodon perinne.

Eduskunta ja presidentti muodostivat kaksi vallankäytön napaa. Hallitus jäi toissijaiseen asemaan. Presidentille tulivat vahvat valtaoikeudet. Tosin hallitusmuodon alussa ilmaistiin kansan ja eduskunnan ylin asema. Jälkiviisaasti arvioituna hallitusmuoto oli jännitteistä huolimatta toimiva, maailmansodan jälkimaininkien perustuslaeista ainoa viime vuosikymmeniin säilynyt.

Itsenäisyyden alku ei ollut helppo. Yhteiskunta oli jakautunut kahtia ja maan asema vakiintumatta. Eduskunnan valittua 1919 *K.J. Ståhlbergin* ensimmäiseksi presidentiksi, *Eino Leino* kirjoitti säkeen: "Käy valtakunnan ohjaksiin nyt mies, työn tyynen, vaan ei miekan". Ståhlberg oli parlamentaarinen presidentti. Erimielisyydet tuli ratkaista neuvottelemalla. Valta lujittui arvovallasta.

Ensimmäisiä tehtäviä olivat maan rauhoittaminen, valtioelinten saattaminen käyntiin ja ulkosuhteiden solmiminen. Ståhlberg kannatti maltillista ulkopoliittikkaa ja realistista tilannearviota. Hän karttoi sekaantumista valtioneuvoston toimiin, vaikka käytti lujiakin otteita, heimoinnostuksen ja Itä-Karjalan kapinan taltuttamiseksi sekä suojeluskunnan ja jääkäriliikkeen sopeuttamiseksi normaaliin menoon.

Ehetystyö vakautti maata. *Lauri Relander* saattoi 1920-luvulla astua rauhassa suuriin saappaisiin. Vahvaa johtajaa ei tarvittukaan, kun hallituksella alkoi olla voimavaroja pitää ohjat käsissään. Vaikka Relander suhtautui kielteisesti sosiaalidemokraatteihin, eheytyssaavutus oli *Väinö Tannerin* vähemmistöhallituksen asettaminen 1926. Se oli rohkea veto. Pelissä oli omakin arvovalta. Tannerin hallitus oli ensimmäinen, joka esitti ohjelmansa eduskunnalle. Hallitus kaatui sitten kiistaan suojeluskuntarahoista. Tanner palasi vielä politiikan huipulle ja on yksi suurmiehistä.

Sitten 1930-lukua leimasi konservatiivinen laillisuus, tiukka suhtautuminen kommunistiliikkeeseen ja eurooppalainen oikeistosuuntaus. Suomi oli tosi lähellä oikeistokaappausta ja luisumista Baltian tielle. Presidentti *P.E. Svinhufvud* (1931-1937), "Ukko-Pekka" oli vanhan ajan valtiomies ja tehnyt pitkän uran tuomarina ja eduskunnan puhemiehenä. Palattuaan karkotuksesta Siperiaan hän Senaatin talousosaston puheenjohtajana oli tehnyt historiaa antamalla itsenäisyysjulistuksen. Suuria tapahtumia oli Lapuanliikkeen lietsoman Mäntsälän kapinan kukistaminen. Radiopuheessa Ukko-Pekka ilmoitti jokaisen salahankkeen kohdistuvan paitsi laillista järjestystä myös häntä vastaan henkilökohtaisesti, joka oli suojeluskuntalaisten riveissä marssinut.

Seuraavia vuosia on kuvattu sanoilla "tyyntä ennen myrskyä". Ilmassa oli varautuminen kriisiin. *Kyösti Kallio* (1937-1940) oli parlamentaarinen presidentti. Hän toimi hallituksen ehdoilla ja piti huolta eduskunnan asemasta. Eheyttämisen saavutuksia olivat kieliriidan lopettaminen ja punamultayhteistyö hallituspolitiikassa.

Talvisodan toisena päivänä 1.12.1939 valta siirtyi pääministeri *Risto Rytin* harteille. Kriisiaikojen päätöksentekoa on puolestaan kuvattu kolmikehäiseksi. Sisäpiirin muodostivat *Ryti*, *Tanner* ja *Paasikivi*. He pitivät yhteyttä päämajaan *Mannerheimiin*. Toinen kehä oli hallituksen ulkoasiainvaliokunta ja ulkokehä muu hallitus, presidentti mukaan lukien. Eduskunta oli sivussa päätöksenteosta.

Sotavuosina *Mannerheim* hallinnoi Mikkelissä esikuntaansa. Presidenttinä Rytillä oli sisärenkaansa. Hallitukset vaihtuivat tiuhaan. *Ryti* sovitteli. Valtakiistat koskivat Petsamon nikkelikaivosta ja "miekantuppipäiväkäskyä". Kun sodasta oli päästävä vihdoinkin irti, hallitus esitti sotilas- ja siviilivallan keskittämistä. *Ryti* uhrautui ja ilmoitti vakaumuksena luopua. Eduskunta hyväksyi kiireellisesti lain, ja *Mannerheim* valittiin presidentiksi 1944 maan ollessa vielä sodassa. Hän oli ollut välillä kiistelty sankarihahmo, Venäjän kenraali, tutkimusmatkailija, kosmopoliitti ja valtionhoitaja – nyt yhdistäjä.

Vaikka 1944 rauhansopimuksen ehtoja pidettiin pelottavina, ne oli pakko hyväksyä. Sopimus palautti talvisodan jälkeiset rajat. Lisäksi Suomi menetti Petsamon, lupasi vuokrata Porkkalan ja maksaa raskaat sotakorvaukset. Kuitenkin Suomi oli ainoa maailmansodassa hävinnyt maa, jota ei miehitetty ja joka säilytti oman poliittisen järjestelmänsä.

Valtapolitiikan kolmannen vaiheen katsotaan alkaneen *J.K. Paasikiven* valinnasta 1946 maan "peräsiimeen". *Paasikivi* otti ulkopoliittikan leimallisesti haltuunsa, ohjasi rauhanneuvotteluja ja YYA-sopimuksen valmistelua. Hän oli ollut monessa mukana, kuninkaan tekijä, rauhanneuvottelija, Moskovan-lähettiläs ja talousvaikuttaja.

Reaalipolitiikka ohitti joskus parlamentarismia, kuten *Paasikiven* kieltäytyessä Marshall-avusta. Päiväkirjassa on lyhyt merkintä: "Tämä on surkea asia. Osoittaa millainen meidän poliittinen järjestelmämme on". Merkinä arvovallasta oli Porkkalan palauttaminen 1955; vastikkeena tosin YYA-sopimuksen pidennys.

Tulevan neljännesvuosisadan kurssille oli olennaista *Urho Kekkosen* johtajuus. Hänellä oli kokemusta pääministerinä ja eduskunnan puhemiehenä sekä kykyä herätellä ja johtaa politiikkaa. Ulkosuhteissa *Kekkonen* jatkoi realismia, jonka mukaan maamme asemaa ja turvallisuutta määritteli sijainti suuren naapurimaan kyljessä. Vaikka Suomi sitoutui kauppapolitiikassa itään, liikkumavara myös lännen suuntaan lisääntyi. Historiallisia saavutuksia olivat idänsuhteiden vakauttaminen sekä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (ETYK) isännöisyys.

Kekkonen astui talouspolitiikan alueelle ja runnoi maahan ohi puolueiden hätätilahallituksen. Vuoden 1970 UKK-sopimus on kautta aikojen laajin tupo-ratkaisu. Siihen sisältyi sosiaalipaketti ja maataloustulosopimus. Nykyinen kilpailukyky sopimus "Kiky" näyttää sen rinnalla vähäiseltä.

Vallan hiipuessa pääministeri *Mauno Koivisto* sai taakseen kansansuosion. Se enteili uuden aikakauden tuleamista. *Koiviston* nousulle presidentiksi 1982 oli yhteiskunnallinen "tilaus". Parlamentaarinen hallituspolitiikka vakautui, kun hallitukset tulivat istumaan koko vaalikauden.

Alkaneista valtiosääntöuudistuksista minulla olisi sisäpiirin tietoa, mutta säästän kuulijakuntaa ja otan vain muistoa. Vaikein asia oli presidentin vaalitapa. Kannat olivat vaihdelleet puolueiden välillä ja sisälläkin. Niinpä päädyttiin välittömän ja välillisen vaalitavan yhdistelmään. Sitä ehdittiin vain kerran soveltaa. Puolueet alistuivat julkisuudelle ja suora vaali otettiin käyttöön. Vaalitavan ja valtaoikeuksien välille tuli ilmeinen epätasapaino.

Kun *Koiviston* aloitteesta poistui presidentin oikeus hajottaa eduskunta, paluuta presidentin valtaan ei enää ollut. Vuodesta 1991 presidentti voi hajottaa eduskunnan vain pääministerin aloitteesta puhemiestä ja eduskunnan eri ryhmiä kuultuaan. Viimeksi hajotusvaali oli 1975. Uudistustahti kiihtyi, kun pää oli saatu auki. Seuraavina vuosina muutosten hallitsemisessa oli jo vaikeuksia. Kehitys lähti retorisen vallan suuntaan.

Ensimmäinen suoralla vaalilla valittu presidentti oli *Martti Ahtisaari*. Hänen kaudelleen (1994-2000) oli leimallista kansainvälistyminen ja talouden kasvava rooli. Hänen kokemustustansa avasi näkökulmaa Suomen asemaan maailmalla. Globaali talous oli pakko ottaa huomioon.

Viennin edistäjänä Ahtisaari näki ensimmäisten joukossa, että "etäisyys lakkaa olemasta ratkaiseva tekijä markkinaosuuksista kilpailtaessa". Kyky avata yhteyksiä saa nyt kiitosta niiltäkin, jotka aikoinaan nahistelivat ahtaissa ympyröissä. Suuri tunnustus on Ahtisaaren Nobel-palkinto.

Nyt alkavat varmaan kaikki ymmärtää tarpeita laajentaa maailmankuvaa. Valtio politiikan haara on 2000-luvulla ollut sopeutuminen integraatioon. Vaatimuksia asettavat ihmisoikeussopimukset, Euroopan unionin jäsenyys sekä talous- ja rahaliiton EMU:n kolmas vaihe.

Sisäpolitiikan kuvioita on leimallisesti muuttanut vuoden 2000 perustuslaki, kun on siirrytty eduskuntakeskeiseen hallituksen muodostamismenettelyyn. Eduskunta valitsee pääministerin, ja presidentti muodollisesti nimittää pääministerin ja tämän esityksestä muut ministerit. Poliitiikan valinnat keskittyvät entistä selvemmin hallitukselle, jonka toimintaa pääministeri johtaa.

Presidentti-instituutio on kuitenkin säilyttänyt asemansa. Siihen kohdistuu ehkä enemmän myös odotuksia arvojohtajuudesta. Ensimmäinen naispresidentti *Tarja Halonen* (2000-2012) avasikin keskustelua yhteiskunnallisista aiheista, tasa-arvosta ja sosiaalisesta vastuuntunnosta. Arvokysymykset ovat olleet esillä maailman forumeilla, YK:ssa, ilmastopaneelissa ja Euroopan neuvostossa. Hitaasti maailman myllyt näitä asioita kuitenkin jauhavat.

Tähän itsenäisyyspäivään tultaessa valtiollisen päätöksenteon kuva on käynyt entistä monisäikeisemmäksi. Maamme selviytymistä uusista haasteista koetellaan. Niinpä tasavallan presidentti *Sauli Niinistö* ja nykyinen *Sipilän* hallitus joutuvat sovittelemaan ratkaisuja alati muuttuvassa toimintaympäristössä. Tarvitaan kaukonäköistä johtajuutta.

Presidentti *Niinistön* puheet toppuutella turvallisuuspoliittisen keskustelun ääripäitä ja hillitä mielipiteiden kilpajuoksua ovat sellaista maltillista presidenttiyttä, joka on luotsannut valtiopolitiikkaa edellä kerrottuna vaikeinakin aikoina.

Hyvät kuulijat; historian kuvat kertovat, miten valtajännitteet ovat purkautuneet ja valtioelinten suhteet eri aikakausina kehittyneet käytännön tarpeiden pohjalta. Alkuaikoina presidentin asiana oli selviytymisprojekteissa vaikeiden ratkaisujen tekeminen ja kansakunnan yhdistäminen niiden taakse. Sitten vuosikymmenten aikana kaikki valtioelimet ja eri tason vaikuttajat ovat kantaneet vastuuta. Tasapainoinen valtiopolitiikka on joukkuepeliä.

Edessä on uusia jännitteitä, jotka lähinnä liittyvät globalisaatioon ja kriiseihin. Maailmalla näemme sotatoimia, pakolaisvirtoja, luonnonkatastrofeja, talouskriisejä ja kansakuntien rusementusta. Taustalta löytyy usein valtataistelua. *Aleksis Kiven* sanoin: ”Ymmyrjäinen on tämä mailma, soppia ja solia täynnä”.

Euroopan unioniakin varjostavat nyt monet ongelmat, Kreikan talousahdinko, Britannian yllättävä ”brexit” ja Italian odotettu hallituskriisi kansanäänestyksen seurauksena. Harmaita hiuksia EU:n hataralle johtojärjestelmälle tuottavat turvapaikanhakijoiden tulva sekä oikeusvaltiokehityksen taka-askleet Unkarissa ja Puolassa. Samoin on surullista kuulla pidätyksistä ja sananvapauden rajoituksista Turkissa. Kansallismielinen populismi nostaa päätään muuallakin, näkyvimmin viimeksi Yhdysvaltain presidentinvaalissa.

Ilmassa on monia kysymyksiä. Ovatko ihmiset vieraantumassa politiikasta vai johtava eliitti kansasta? Pinnan alla muhii monessa maassa. Ehkä Arabikevät, joka alkoi Tunisiasta 2011 ja levisi nopeasti Pohjois-Afrikassa, opetti yhden asian: Vaikka sosiaalinen media (some) saa ihmiset sankoin joukoin liikkeelle, sitä seuraa aina vanhan vallan vastaisku. Pysyvien uudistusten tekemiseen tarvitaan päätöksiä ja vastuullisia instituutioita.

Suomen itsenäisyyden sadan vuoden kaari opettaa ymmärtämään, miten ratkaiseva merkitys on keskinäisellä luottamuksella ja toimivalla päätöksenteolla. Nykypäivänä sen uhkia ovat meilläkin tietotulva, tosiseikkojen vääristely ja ohi puhumisen kulttuuri. Sitä kutsutaan retoriseksi vallaksi.

Tulevaisuuteen varauduttaessa rohkenen esittää yhteisen toiveen: vähemmän turhaa nahistelua ja enemmän ryhtiä päätöksenteossa niin eduskunnassa kuin muillakin tasoilla!

Yhteisille arkisille asioille on kautta vuosikymmenten ollut olennainen merkitys kunnallisella itsehallinnolla. Aikoinaan se eheytti jakautunutta kansaa; sittemmin rakentanut kotiseutua, ihmisten identiteettiä. Siksi tohdin vielä lopuksi toivoa, että paikallisten asukkaiden näkökulma kautta Suomenmaan muistettaisiin myös ”sote-sopan” kiemuroissa. Luottamus on Suomen vahvuuksia. Siinä hengessä on hyvä astua tulevaisuuteen.

Kiitän tilaisuudesta puhua ja lopetan katkelmaan *Lönnrotin* puheesta vuodelta 1862. ”Tosiaankin isänmaa ei ole mikään tyhjä sana, kuin lyhytmieliset usein arvelevat. Tästä johtuu mieleeni latinalainen sananparsa: isänmaa on siinä, missä parhaiten eletään”. Niin me elämme täällä Suomessa ja Sammatissa. Hyvää itsenäisyyspäivää!